

شناسایی و پراکنش گیاهان دارویی استان قزوین

احمد اکبری نیا* پرویز باباخانلو** محمد مهدی چرخچیان*

Collection and identification of medical plants of Qazvin province

A. Akbarinia

P. Babakhanlou

M.Charkhchian

☐ Abstract

Background : Different kind of herbs are grown in Qazvin. Identification of medicinal herbs as genetic resources is of great importance.

Objective: To collect and identify the medicinal herbs of Qazvin province .

Methods : 250 species of native vegetation, were investigated from 1994 to 1997. Medical herbs were identified based on the existing references and local observations.

Findings : The findings indicated that among 250 species about 40 species are important for medical reasons. Some of these species have limited growing locations but some are distributed over a wide area.

Conclusion : The study revealed that some of these plants are in danger of disappearance.

Keywords : Medical Plants , Qazvin Province

☐ چکیده :

زمینه: در استان قزوین گونه‌های گیاهی فراوانی پراکنش دارند که شناسایی آنها به عنوان منابع دارویی اهمیت دارد.

هدف: این مطالعه به منظور شناسایی و تعیین میزان پراکنش گیاهان دارویی استان قزوین انجام شد.

مواد و روش‌ها: گیاهان دارویی استان با استفاده از منابع موجود و اطلاعات محلی طی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۶ با انجام مأموریت‌های صحرایی شناسایی و پراکنش آنها تعیین شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که از تعداد ۲۵۰ گونه جمع‌آوری شده، حدود ۴۰ گونه از لحاظ دارویی مهم هستند و بیش از ۳۰ گونه توسط روستائیان جمع‌آوری و به بازار عرضه می‌شوند. گونه‌های دارویی مانند شاه‌پستد، خشخال، نیپتا و عناب رویشگاه‌های محدودی دارند، ولی بومادران، ریواس و آویشن در محدوده وسیعی از استان یافت می‌شوند.

نتیجه‌گیری: استان قزوین گونه‌های گیاهی دارویی فراوانی دارد که برخی از آنها به دلیل برداشت بی‌رویه در حال نابودی هستند. حفظ منابع ژنتیکی گیاهی ضرورت دارد.

کلید واژه‌ها: گیاهان دارویی - استان قزوین

* دانشجوی دکتری فیزیولوژی گیاهان زراعی و کارشناس مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام قزوین

□ مقدمه :

جایگاه گیاهان دارویی در سلامت جامعه به طور عام و ارزش گیاهان دارویی و معطر کشور ما به طور خاص بر کسی پوشیده نیست. تنوع شرایط آب و هوایی و قدمت استفاده از گیاهان دارویی در ایران، توجه محققین و مراکز تحقیقاتی زیادی را به سوی توسعه دانش و تحقیق در این زمینه جلب نموده است. بهره‌برداری از گیاهان دارویی و معطر به روش صحیح، تهیه داروهای گیاهی به روش مدرن، تعیین جایگاه گیاهان دارویی و معطر و فرآورده‌های ثانوی آنها در صادرات و مصارف صنعتی داخلی، نیازمند تحقیقات گسترده‌ای است. در حال حاضر بسیاری از کشورها توانسته‌اند با به‌کارگیری علوم و فنون جدید از برخی عصاره‌ها و شیره‌های گیاهی انواع قرص‌ها، شربت‌ها و معجون‌ها را با ترکیب و فرمول مشخص در بسته‌بندی‌های مورد قبول تهیه و به بازار دارویی عرضه نمایند. اخیراً در کشور ما به احیای طب سنتی و کاربرد گیاهان دارویی توجه زیادی شده است. (۱ و ۲)

استان قزوین با وسعت ۱/۵۸ میلیون هکتار به دلیل تنوع آب و هوایی و ارتفاع از سطح دریا دارای رویش گیاهی بسیار متنوعی است. ارتفاع از سطح دریا از ۳۰۰ متر در طارم سفلی تا ۴۱۴۰ متر در قله‌های البرز متغییر است. حدود ۶۱ درصد وسعت استان کوهستانی و بقیه دشت است. منطقه الموت در زمان حکومت حسن صباح به عنوان مرکز پرورش و تهیه داروهای گیاهی شهرت جهانی داشته است. براساس نتایج طرح جمع‌آوری گیاهان استان تعداد گونه‌های گیاهی جمع‌آوری شده ۹۰۰ گونه است. (۴)

هدف از این تحقیق شناسایی، جمع‌آوری و تعیین پراکنش گیاهان دارویی استان قزوین است.

□ مواد و روش‌ها :

طی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۶ با انجام ماموریت صحرائی گیاهان دارویی استان شناسایی شدند. مشخصات محل جمع‌آوری گیاه شامل ارتفاع از سطح دریا، فاصله از شهر و غیره یادداشت شد. برای شناسایی دقیق گونه‌های گیاهی از نظرات گیاه شناسان موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور وابسته به وزارت جهاد کشاورزی استفاده شد. برای هر گیاه دارویی نام فارسی، نام علمی و محل پراکنش آن ثبت و نقشه پراکنش گیاهان دارویی در بخش‌های مختلف استان ترسیم گردید. (۵ و ۶ و ۷)

□ یافته‌ها :

بیشترین گونه جمع‌آوری شده مربوط به تیره کاسنی (*Astraceae*) و نعنائیان (*Lamiaceae*) بود (جدول شماره ۱).

جدول ۱ :

گونه‌های دارویی جمع‌آوری شده هر خانواده گیاهی

خانواده	درصد
Asteraceae	۲۲/۵
Lamiaceae	۲۲
Rosaceae	۱۲
Papilionaceae	۷
Brassicaceae	۵
Apiaceae	۵
Boraginaceae	۳
Polygonaceae	۲
Malvaceae	۲
Solanaceae	۱

۲۰/۵٪ باقی‌مانده مربوط به سایر خانواده‌های گیاهی است.

روستاهای الموت کشت می‌شدند (جدول شماره ۲). در ضمن بیش از ۳۰ گونه گیاه دارویی (برخی به صورت سبزی‌های خوراکی) توسط اهالی روستاها جمع آوری و به بازار دارویی عرضه می‌شدند. بهره‌برداری از گونه‌های گیاهی تولیدکننده محصولات فرعی مثل کتیرا (ازگون)، شکر تیغال، باریجه و غیره در استان انجام می‌پذیرد. (جدول شماره ۳)

میزان پراکنش گیاهان دارویی در الموت ۵۵ درصد، طارم و قزوین هر کدام ۳۵ درصد و در منطقه‌های آبیک، بوئین زهرا، آوج و تاکستان هر یک حدود ۱۰ درصد بود. برخی گونه‌های دارویی مانند شاه‌پسند، خشخاش، نپتا و عناب رویشگاه‌های محدودی داشتند. در حالی که برخی دیگر مثل بومادران، ریواس و آویشن در محدوده وسیعی از ارتفاعات استان پراکنش داشتند. گلپر و گاوزبان ایرانی در برخی از

جدول ۲:

تعدادی از گونه‌های دارویی شاخص استان قزوین

نام فارسی	نام علمی	محل جمع آوری
بادرنجبویه	<i>Melissa officinalis</i>	الموت
زیره کوهی	<i>Bunium persicum</i>	الموت
غافث	<i>Agrimonia eupatoria</i>	طارم سفلی
گاو زبان ایرانی	<i>Echium amoenum</i>	رودبار شهرستان
چله داغی	<i>Biebersteina multifida</i>	رودبار شهرستان
نپتا	<i>Nepeta pogonosperma</i>	الموت، رودبار شهرستان
آویشن	<i>Thymus kotschyanus</i>	طارم سفلی، الموت، آوج
خشخاش	<i>Papaver bractatum</i>	طارم سفلی
عناب	<i>Ziziphus vulgaris</i>	الموت
گل بنفشه	<i>Viola odorata</i>	رودبار شهرستان
کاکوتی	<i>Ziziphora clinopodiodes</i>	الموت، طارم
گلپر	<i>Heracleum persicum</i>	الموت
گل ارونه	<i>Salvia hydrangea</i>	رودبار شهرستان
شاه‌پسند	<i>Verbena officinalis</i>	طارم سفلی
چترگندمی	<i>Bupleurum falcatum</i>	الموت

جدول ۳:

تعدادی از گونه‌های دارویی مهم استان قزوین

نام فارسی	نام علمی	محل جمع آوری
سنگدانه	Lithospermum officinalis	الموت
گل راعی	Hypericum perforatum	الموت
پونه سای	Nepeta cataria	الموت
بابونه کبیر	Tanacetum parthenium	الموت
اسفرزه	Plantago psylom	طارم سفلی
خارخسک	Tribulus terrestris	قزوین
کلپوره	Teucrium polium	الموت
خوشاریزه	Echinophora platyloba	الموت
ناخونک	Astragalus hamosus	تاکستان
وشا	Dorema ammoniacum	بوئین زهرا
پرسیاوشان	Adiantum capillus	رودبار شهرستان
کور	Caparis spinosa	الموت
بابا آدم	Arctium lappa	قزوین
اندررا	Ephedra major	طارم
تاتوره	Datura stramonium	الموت ، طارم
شیرین بیان	Glychrriza glabra	الموت
چای کوهی	Stachys lavandulifolia	الموت ، طارم ، آوج
گزنه	Urtica urens	الموت ، طارم
کاکوتی	Ziziphora kotschi	طارم
زرین گیاه	Drecocephalum kotschi	الموت ، رودبار شهرستان
پونه سای برگه‌دار	Nepeta bracteata	الموت
پونه سای البرزی	Nepeta crassifolia	الموت

④ بحث و نتیجه‌گیری:

استان قزوین گونه‌های گیاهی دارویی فراوانی دارد که برخی از آنها به دلیل برداشت بی‌رویه در حال نابودی هستند. گیاهان دارویی به عنوان بخشی از گیاهان هر منطقه از ذخایر ملی کشور هستند، لذا استفاده از آنها باید تحت نظر متخصصان انجام شود. همچنین برای جلوگیری از نابودی گیاهان دارویی باید نسبت به کشت و پرورش گونه‌های تأیید شده از سوی مراجع ذی‌ربط اقدام شود.

زراعت گیاهان دارویی جهت افزایش عملکرد کمی و کیفی آنها ضروری است. ممکن است گیاهان از لحاظ خواص ظاهری مشابه باشند و افراد غیر متخصص را به اشتباه بیاندازند. حتی ممکن است با توجه به تفاوت نوع خاک و اقلیم یک گیاه در یک منطقه دارای مواد مؤثره کافی باشد، ولی همان گیاه در منطقه دیگر به علت کم بودن مواد مؤثره خاصیت دارویی و درمانی نداشته باشد. (۲ و ۳)

۳- امین غلامرضا. گیاهان دارویی سنتی ایران. معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۷۰، جلد اول، ۱۷۵

۴- چرخچیان محمد مهدی. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی جمع‌آوری گیاهان دارویی استان به منظور هرباریوم. ۱۳۷۹، در دست چاپ

۵- زرگری علی. گیاهان دارویی. دانشگاه تهران، ۱۳۷۱، جلد‌های ۱-۵

۶- شکری مریم، صفائیان نصرت اله. مطالعه مقدماتی درختان و درختچه‌های دارویی منطقه هیرکانی. فصل‌نامه پژوهش و سازندگی، ۱۳۷۴، شماره ۲۷: ۱۰-۱۶

۷- مظفریان ولی اله. اسامی گیاهان ایران. فرهنگ معاصر، ۱۳۷۵، ۳۵۰

۸- میرحیدر حسین. معارف گیاهی. دفتر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲، جلد‌های ۱-۷

بررسی ۲۵۰ گونه گیاهی نشان داده است که بیش از ۳۰ گونه آنها توسط برخی از افراد شهر و روستا به عنوان گیاهان دارویی و یا سبزی‌های خوراکی شناخته و مصرف می‌شوند. (۱ و ۳ و ۸) در این بررسی تعدادی از گونه‌های دارویی به عنوان گیاهان شاخص استان بودند و برای اولین بار از استان گزارش می‌شدند. همچنین بیش از ۲۰ گونه دارای اسانس بودند که تعیین میزان اسانس و نوع ترکیب‌های آن پیشنهاد می‌شود. انجام مطالعات فتوشیمیایی جهت گونه‌های شاخص و مهم ضرورت دارد.

□ مراجع :

- ۱- آییندچی یعقوب. مفردات پزشکی گیاهان دارویی ایران. دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، ۳۰-۱۰
- ۲- ابوعلی سینا شیخ‌الرئیس. قانون در طب. ترجمه عبدالرحمن شرفکنندی، سروش، ۱۳۷۰، کتاب دوم، ۳۸۰